स्यम,ञ क वितर्के। इति कविकल्पद्रुमः॥(चुरा०-उभ०-सक०-सेट्।) अन्तःस्यादियुक्तः। अस्य स्वार्थे औ ङ्खो न स्यात् प्रेरणे औ तु स्यादेवेति प्राञ्चः। स्यमते मनीषादित्वात् सिद्धिः। ञ क, स्यामयति स्यामयते लोकः पुरुषं स्थाणुत्वेन। इति दुर्गादासः॥

स्यम, त् क ध्याने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (अदन्त-चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) अन्तःस्यादियुक्तः। स्यमयति। इति दुर्गादासः॥

स्यमन्तकः, पुं, श्रीकृष्णस्य हस्तमणिः। यथा,—
"मणिः स्यमन्तको हस्ते भुजमध्ये तु कौस्तुभः।"
इति हेमचन्द्रः॥ * ॥

अथ स्यमन्तकोपाख्यानम्।

श्रीशुक उवाच।

"आसीत् सत्राजितः सूर्य्यो भक्तस्य परमः सखा।
प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादात् स च तुष्टः स्यमन्तकम्॥
स तं बिभ्रन्मणिं कण्ठे भ्राजमानो यथा रविः।
प्रविष्टो द्वारकां राजंस्तेजसा नोपलक्षितः॥
तं विलोक्य जना दूरात्तेजसा मुष्टदृष्टयः।
दीव्यतेऽक्षैर्भगवते शशंसुः सूर्य्यशङ्किताः॥
नारायण नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर।
दामोदराराविन्दाक्ष गोविन्द यदुनन्दन॥
एष आयाति सविता त्वां दिदृक्षुर्जगत्पते।
मुष्णन् गभस्तिचक्रेण नृणां चक्षूंषि तिग्मगुः॥
नन्वन्विच्छन्ति ते मार्गं त्रिलोक्यां विबुधर्षभाः।
ज्ञात्वाद्य गूढं यदुषु द्रष्टुं त्वां यात्यजः प्रभो॥

श्रीशुक उवाच।

निशम्य बालवचनं प्रहस्याम्बुजलोचनः।
प्राह नासौ रविर्देव सत्राजिन्मणिना ज्वलन्॥
सत्राजित् स्वगृहं श्रीमत् कृतकौतुकमङ्गलम्।
प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्न्यवेशयत्॥
दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स सृजति प्रभो।
दुर्भिक्षमार्य्यरिष्टानि सर्पाधिव्याधयोऽशुभाः॥
न सन्ति मायिनस्तत्र यत्रास्तेऽभ्यर्चितो मणिः।
स याचितो मणिं क्वापि यदुराजाय शौरिणा।
नैवार्थकामुकः प्रादात् याच्ञाभङ्गमतर्कयन्॥
तमेकदा मणिं कण्ठे प्रतिमुच्य महाप्रभम्।
प्रसेनो हयमारुह्य मृगयां व्यचरद् वने॥
प्रसेनं सहयं हत्वा मणिमाच्छिद्य केशरी।
गिरिं विशन् जाम्बवता निहतो मणिमिच्छता॥
सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणिं क्रीडनकं गले।
अपश्यन् भ्रातरं भ्राता सत्राजित् पर्य्यतप्यत॥
प्रायः कृष्णेन निहतो मणिग्रीवो वनं गतः।
भ्राता ममेति तत् श्रुत्वा कर्णे कर्णेऽजपन् जनाः॥
भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशो लिप्तमात्मनि।
मार्ष्टुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरैः॥
हतं प्रसेनमश्वञ्च वीक्ष्य केशरिणा वने।
तच्चाद्रिपृष्ठे निहतमृक्षेण ददृशुर्जनाः॥
ऋक्षराजबिलं भीममन्धेन तमसावृतम्।
एको विवेश भगवानवस्थाप्य बहिः प्रजाः॥
तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतम्।
हर्त्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकान्तिके॥
तमपूर्व्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुक्रोश भीतवत्।
तत् श्रुत्वाभ्यद्रवत् क्रुद्धो जाम्बवान् बलिनां वरः॥
स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनात्मनः।
आसीच्चदष्टविंशाहमितरेतरमुष्टिभिः॥
क्षीणसत्त्वः खिन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितः।
जाने त्वां सर्व्वभूतानां प्राण ओजः सहो बलम्।
विष्णुं पुराणपुरुषं प्रभविष्णुमधीश्वरम्॥
इति विज्ञातविज्ञानमृक्षराजानमच्युतः।
व्याजहार महाराज भगवान् देवकीसुतः॥
मणिहेतोरिह प्राप्ता वयमृक्षपते बिलम्।
मिथ्याभिशापं प्रमृजन्नात्मनो मणिनामुना॥
इत्युक्तः सां दुहितरं कन्यां जाम्बवतीं मुदा।
अर्हणार्थं स मणिना कृष्णायोपजहार सः॥
सत्राजितं समाहूय सभायां राजसन्निधौ।
प्राप्तिञ्चाख्याय भगवान् मणिं तस्मैन्यवेदयत्॥
सोऽनुध्यायंस्तदेवाघं बलवद्विग्रहाकुलः।
कथं सृजाम्यात्मरजः प्रसीदेदाच्युतः कथम्॥
एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजित् स्वसुतां शुभाम्।
मणिञ्च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार सः॥
भगवानाह न मणिं प्रतीच्छामो वयं नृप।
तवास्तु देवभक्तस्य वयञ्च फलभागिनः॥"

इति भागवते १० स्कन्धे ५६ अध्यायः॥

सौरभाद्रीयचतुर्थ्यां चन्द्रदर्शने तदुपाख्यानश्रवणविधिर्यथा, ब्रह्मपुराणे सिंहार्काधिकारे।
"नारायणोऽभिशप्तस्तु निशाकरमरीचिषु।
स्थितश्चतुर्थ्यामद्यापि मनुष्यायापतेच्च सः॥
अतश्चतुर्थ्यां चन्द्रन्तु प्रमादाद्दीक्ष्य मानवः।
पठेद्धात्रेयिकावाक्यं प्राप्नुयो वाप्युदङ्मुखः॥"
अभिशप्तः परीवादविषयीभूतः। सोऽभिशापः।
धात्रेयिकावाक्यं विष्णुपुराणे।
"सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवता हतः।
सुकुमारक मारोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः॥"
अनेन मन्त्रेणाभिमन्त्रितं जलं पेयम्। आचारात् स्यमन्तकोपाख्यानञ्च श्रोतव्यम्। इति तिथ्यादितत्त्वम्॥

स्यमीकः, पुं, (स्यमतीति। स्यमु शब्दे+"स्यमेरीट् च।" उणा० ३।४६। इति कन्। ईट् च।) वल्मीकम्। वृक्षविशेषः। इति मेदिनी॥ कालः। मेघः। इति केचित्॥

स्यमीका, स्त्री, नीलिका। इति मेदिनी॥

स्यालः, पुं, श्यालकः। इत्यमरटीकायां स्वामी। २। ६। ३२॥ (यथा कथासरित्सागरे।४।८६।
"अतः स्यालः स ते किञ्चित् त्वदृगुणैः समवाप्यते॥")

स्युवं, क्ली, आह्लादः। इति केचित्॥

स्यूतः, त्रि, (षिव्यु तन्तुसन्ताने+क्तः। च्छोरित्यूट्।) सूत्रितः। तन्तुसन्ततम्। वोना इति भाषा॥ तत्पर्य्यायः। ऊतम् २ उतम् ३। इत्यमरः॥ (यथा, महाभारते। ३। १५७। ४२।
"वड़िशोऽयं त्वया ग्रस्तः कालसूत्रेण लम्बितः।
मत्स्योऽभ्रसीव स्यूतास्यः कथमद्य भविष्यसि॥")

स्यूतः, पुं, (सिव+क्तः।) सूत्ररचितभाण्डम्। धोक्ड़ा इति ख्यातम्। तत्पर्य्यायः। प्रसेवः २। इत्यमरः। २। ८। २६। स्यूनः ३ स्योनः ४ धौतकटः ५ स्योतः ६। इति भरतः॥

स्यूतिः, स्त्री, (सिव+क्तिन्। ऊट्।) सूच्यादिना वस्त्रादिसीवनम्। सीयनी इति सेलाइ इति च भाषा। तत्पर्य्यायः। सेवनम् २ सीवनम् ३। इत्यमरः। ३। २। ५॥ छतिः ४ व्यूतिः ५। इति शब्दरत्नावली॥

स्यूनः, पुं, (सीव्यते इव येनेति। सिव+"सिवेष्टेर्यूच।" उणा० ३। ८। इति नः। टेर्यू च।) किरणः। सूर्य्यः। इति मेदिनी॥ स्यूतः। धुक्ड़ो इति भाषा। इत्यमरटीकायां भरतः। २। ८। २६॥ शब्दरत्नावली च॥

स्यूमं, क्ली, (सिव+"अविसिविसिशुषिभ्यः कित्।" उणा० १। १४३। इति मन्। ज्वरत्वरेत्यूट्।) जलम्। रश्मिः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥

स्यूमः, पुं, (सिव+मन्। ऊट्।) किरणः। इत्युणादिकोषः॥

स्योतः, पुं, स्यूतः। इत्यमरटीकायां भरतः। २। ८। २६॥

स्योनः, पुं, (सिव+बाहुलकात् केवलोऽपि नः ऊड़ादेशो गुणश्च। इत्युणादिवृत्तौ उज्ज्वलः। ३। ८।) धौतकटः। धुक्ड़ो इति भाषा॥ इत्यमरटीकायां भरतः। २। ८। २६॥ सूर्य्यः। किरणः। इति मेदिनी॥ आनन्दे, क्ली। इति केचित्॥

स्रंसनं, क्ली, (स्रंस+ल्युट्।) ऊर्द्ध्वगतदोषस्याधोनयनम्। इति सुश्रुतटीका॥ (यथा, सुश्रुते। ६। १०।
"पित्तस्यन्दे पात्तके चाधिमन्थे
रक्तास्रावः स्रंसनञ्चापि कार्य्यम्॥"
अधःपतनम्। भ्रंशः। इति स्रंसधात्वर्थदर्शनात्॥ * ॥ स्रंसयतीति। स्रंस+णिच्+ल्युः। अधःपतनकारके, त्रि। यथा, सुश्रुते। १। ४६।
"स्रंसनं कटुकं पाके लघुवातकफापहम्॥")

स्रंसिनीफलः, पुं, शिरीषवृक्षः। इति शब्दमाला॥

स्रंसी, [न्] पुं, (स्रंसते इति। स्रंस+णिनिः।) पीलुवृक्षः। इत्यमरः। २। ४। २८॥ अधःपतनशीले, त्रि॥

स्रक, इ ङ गत्याम्। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) इ, सङ्गच्छते। ङ, सङ्गते। इति दुर्गादासः॥

स्रक्, [ज्] } स्रग्, [ज्] } स्रजौ, (सृजति शोभामिति सृज्यते इति वा। सृज+ऋत्विगादिना कर्त्तरि कर्म्मणि वा क्विन्।) माल्यम्। मूर्द्ध्न्यस्तपुष्पदाम। इत्यमरः। २। ६। १३५॥ (यथा, मनुः। ४। ६६।
"उपानहौ च वासश्च धृतमन्यैर्न धारयेत्।
उपवीतमलङ्कारं स्रजं करकमेव च॥")
एषां पर्य्यायादि मालाशब्दे द्रष्टव्यम्॥